

JAN BOUZEK

VLADIMÍR PODBORSKÝ A ARCHEORELIGIONISTIKA

Úvaha nad knihou Vladimíra Podborského „Náboženství pravěkých Evropanů“

Příspěvek shrnuje současné bádání o prehistorickém náboženství, zejména na podkladě prací Vladimíra Podborského, a doplňuje v jeho obsáhlé monografii podanou syntézu o možné další přístupy k tématu, zejména z hlediska známějších náboženství Středomoří, Řeků, Římanů, Etrusků a Předního Východu; také zmiňuje některé další práce k dějinám pravěkého náboženství, které zatím byly v české odborné literatuře zohledněny relativně málo.

religionistika – pravěká náboženství – Vladimír Podborský

Vladimír Podborský and archaeology of prehistoric religions. Thoughts on the book of Vladimír Podborský “Religions of prehistoric Europeans”. The article summarises the current research on prehistoric religion, based especially on the extensive monograph of Vladimír Podborský and completes his synthesis of other approaches to this issue, particularly considering the better-known religions of the Mediterranean, Greeks, Romans, Etruscans, and the Middle East; it also mentions some other work on the history of prehistoric religions which have been considered relatively little in Czech literature.

religious studies – prehistoric religion – Vladimír Podborský

Otázka pravěkého náboženství a jeho historického vývoje zajímala V. Podborského již dlouhá léta, vyjadřoval se k tomu tématu ve studiích o neolitické moravské malované keramice, o neolitických figurkách, o rondelích i ve stručné syntéze z počátku devadesátých let (*Podborský 1994*). Z pozdějších období se konfrontoval s tímto tématem zejména okolo problematiky spojené s Býčí skálou, ale zřejmě byl autorovým popudem i jeho zájem o celkovou syntézu problematiky, přístupu uplatněného už v autorových učebnicích a v jeho jak autorsky, tak editorsky připravené monografii o pravěku Moravy (*Podborský et al. 1993*). Přispěla k tomu bezpochyby i autorova aktivní činnost na obnovení religionistiky na Masarykově univerzitě, v České společnosti pro religionistiku a v redakci časopisu *Religio*. Obdivuhodně podrobná a fundovaná monografie (*Podborský 2006*) je založena na těchto předchozích studiích, na zkušenostech z praktické

univerzitní výuky a také na mnohaleté spolupráci s brněnskými religionisty. Svým rozsahem a důkladností předčí vše, co bylo před ní v české literatuře napsáno, a v mnohém je důstojným protějškem podobných studií ve větších zemích, zejména německým a francouzským.

Knihy je rozdělena do dvou hlavních částí. První začíná teoretickým úvodem, zabývá se tradičními přístupy a teoriemi jako speciální vědeckou disciplínou, a to především v kontextu českém a středoevropském, tedy především v německé jazykové sféře. Záslužně jsou v knize hodnoceny pokusy o studium pravěkého náboženství v českých zemích na podkladě empirie, zejména u J. Neustupného, jemuž toto téma leželo na srdci i v jeho pražských přednáškách. Zajímal se o ně i R. Hošek, autor řady knih o řeckém a římském náboženství, o němž vyučoval v Brně, v Praze i v Trnavě.

Další kapitoly se zabývají obsahem náboženství, jak si je autor definoval – vírou, ideologií a dogmaty, božstvy a jejich zobrazeními, svatyněmi a kultovními místy. Pak se postupně zabývá dalšími archeologicky doložitelnými aspekty náboženství, posvátnými předměty, oběťmi, magií a šamanismem, druidismem, pohřebními rituály a kanibalismem. Jeho přístup je převážně pozitivistický, ale v poznámkách zmiňuje i další možné způsoby studia pravěkých náboženství.

Ve druhé části se autor zabývá postupně v chronologickém sledu náboženstvími evropských společenství podle tradičního vývojového paradigmatu. Začíná paleolitickým a mezolitickým obdobím; druhá kapitola se zabývá neolitem, třetí je věnována eneolitu a rané době bronzové, vždy s archeologickými doklady náboženského charakteru těchto období.

Čtvrtá kapitola je věnována době popelnicových polí, pátá a šestá podávají přehled doby halštatské a laténské. Sedmá kapitola se zabývá náboženstvími Thráků, Etrusků a Skythů v kratším sumárním podání; pak následuje pojednání o náboženství starogermánském a starých Slovanů a poslední, desátá kapitola je věnována předkřesťanskému náboženství baltských a ugrofinských národů. Práce obsahuje velmi širokou pramennou dokumentaci, výbornou a zevrubnou obrazovou část, převážně kresebnou, a také velmi bohatou bibliografii. Svým způsobem jde o základní encyklopedii pravěkého náboženství s jednotící koncepcí.

Jak bylo již zmíněno výše, autorovo pojetí následuje hlavně středoevropskou linii prehistorického bádání ve smyslu tradice od O. Menghina po H. Müllera-Karpeho. Doba kamenná je nazvána přírodně-náboženským obdobím, eneolit dobou raného polytheismu, doba popelnicových polí dobou vyspělého polytheismu a doba železná přinesla v jeho pojetí etnická náboženství, která si byla v mnohém podobná, ale přece jen rozrůzněná: Keltové, Thrákové, Etruskové a Skythové měli své vlastní pantheonu a různé lokální kultovní praktiky.

Poslední tři kapitoly srovnávají archeologické doklady s bájeslovím raného středověku a jeho novějších verzí, s etnografickými relikty zachycenými v moderní době a s tím, co je známo z literárních pramenů psaných obvykle křesťanskými oponenty pohanských náboženství.

Knihy přináší encyklopedické informace zejména o střední a východní Evropě, ale zevrubné faktografické údaje i o její severní a západní části. Syntéza by

si zasloužila doplnit o podrobnější zohlednění přístupů francouzské školy – J.-P. Vernanta (zejména *Vernant 1997*), G. Dumézila (*1974; 1977*) a E. Benvenisteho (*1969*), podobně jako četných představitelů americké školy, v mnohém navazujících na chicagské působení M. Eliadeho (srov. *Eliade 1958; 1976*); toto podněty využil autor jen okrajově, podobně jako práce C. Léviho-Strausse (*1962; 1964–1971; 1985*). Z nových knih o řeckém náboženství sluší především připomenout knihy W. Burkerta (*1977; 1979*, ale hlavně *Burkert 1985*). Z ruských badatelů je nejvýznamnější přínos J. M. Lotmana a jeho školy v Tartu (*Lotman 1992* a četné překlady francouzské, anglické a německé). O přinášených obětech je výborná kniha M. Détienna a J.-P. Vernanta (*1979*) a zajímavý uppsalský sborník (*Linders – Nordquist 1987*), vedle korpusu ThesCRA srov. též sborník Agathos Daimon (*2000*).

Některé nové přístupy religionistů na univerzitách v Brně, Praze a Pardubicích nejsou reflektovány. Zčásti, pokud se týká kognitivních přístupů, podle mého názoru spíše právem, i pokud jde o ještě novější směr usilující o výklad náboženství skrze drogy a „body chemistry“ nebo skrze hlubinnou psychologii, reprezentovanou u nás především J. Grofem (*1992*). Autor se pečlivě drží tradičního prostředí svých prehistorických předchůdců a pozitivistických učitelů.

Kapitulu o etruském náboženství lze doplnit zejména o příspěvky F. Gaultiera a D. Briquela (*1997*), výbornou knihu o pravěkém náboženství napsal J. Briard (*1987*). V kapitole o keltském náboženství je zachycena řada nových prací, ale vedle populárních knih typu A. Bauerové přinesly nedávno zajímavé podněty práce J. J. Hatta (zejména *Hatt 1989*) a několik sborníků (zejména *Bruneaux ed. 1991*). Pro skandinávské skalní rytiny lze doporučit zvláště nový přehled J. Colese (*2005*), popř. starší práce (*Galling – Davidson 1969; Kaul 1998*). O egejském náboženství doby bronzové existuje po klasickém pozitivistickém Nilssonovi (*1950*) mnoho nových zajímavých prací (viz zvl. *Hägg et al. 1981; Hägg – Marinatos eds. 1988; Marinatos 1993; 2011*, vedle několika svazků řady Aegaeum, vydávané v Liège).

Pro studium posvátných hájů a lesů jsou důležité dva sborníky z kolokvií v Lyonu a Neapoli (*Étienne – Le Dinahet 1991; de Cazanove – Scheid eds. 1993*), pro xoana vedle V. Podborským citovaných prací recenzentových srov. zejména *Donohue 1988*, pro vlivy foinické *Bonnet 1988*; pro všechny otázky spojené s řeckým a římským náboženstvím lze doporučit vedle klasických prací (*Nilsson 1953; Kerényi 1966a; 1966b*) a syntéz Burkertových citovaných výše zejména nové i starší svazky *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)* a *Thesaurus cultus et rituum antiquorum (ThesCRA)*. Český překlad knihy C. G. Junga a Kerényiho je velmi špatný a je daleko lepší číst německý originál (*Jung – Kerényi 1985*); to lze doporučit i pro klasického Frazera (naposledy *Frazer 1995*), neboť české vydání přineslo jen stručný výběr. Pro přechod od náboženství k filozofii lze doporučit práci B. Snella (*1955*) i malou českou knížku J. Bouzka a Z. Kratochvíla (*1994*). Pro symbolický výklad ornamentů srov. zejména Tz. Todorov (*1980*) a novou knihu libereckého B. Nusky (*2000*). Díla R. Hoška, zejména poslední z nich (*Hošek 2004*), přinesla mnoho drobných

reálií, osvětlujících i situaci dále na sever od Středomoří, zajímavé podněty přinesly i články J. Paulíka (1999; 2000; 2001, 2002; 2003). Abych zde nemusel opakovat detailnější poznámky z mých několika jinde publikovaných příspěvků k tematice, dovolím si je nakonec také připomenout (Bouzek 2000; 2004; 2005; 2006; 2009).

Novými pracemi o náboženství jihoafrických domorodců zaujal D. Lewis-Williams (2002; 2007); z jiných hledisek lze nakonec přihlédnout i k pracím C. Renfrewa (zejména *Renfrew 1996*) a I. Hoddera (např. *Hodder 2010*) z tzv. cambridgeské školy.

I když autor ve svém přístupu nevyužil konfrontace s některými novými proudy jiných odvětví bádání o starých náboženstvích a spokojil se spíše tradičními pozitivistickými a procesualistickými stezkami poznání, nijak to nesnižuje hodnotu jeho knihy; mnohé z nových proudů ostatně časem ukáží svou omezenost a nedožijí se dlouhého věku. Autor přinesl ve své knize mnoho důležité evidence, často neznámé nearcheologickým religionistům, a přispěl podstatným způsobem k zaplnění mezery mezi religionistikou a archeologií. Jeho kniha obsahuje vedle vlastní informace i důležité komentáře a hodnocení; jistě zůstane dlouho základní příručkou pro danou oblast studií – i jak se týče vlastní indukce z pramenů, tak z archeologie vyšlé dedukce archeologického materiálního korpusu pramenů o pravěkém náboženství. Jde o monumentální dílo jubilanta, který přispěl lvím podílem ke středoevropskému i celoevropskému bádání a zaslouží si oné mimořádné úcty, jejímž výrazem je i tento sborník.

Literatura

- Agathos Daimon 2000*: Mythes et cultes. Études d'iconographie en l'honneur de Lilly Kahil. Paris.
- Benveniste, E. 1969*: Le vocabulaire des institutions indo-européennes. Paris.
- Bonnet, C. 1988*: Melqart. Cultes et mythes de l'Héraclès tyrien en Méditerranée. Leuven – Namur.
- Bouzek, J. 2000*: Ein Versuch der Rekonstruktion des Pantheons der Urnenfelderzeit. In: *Kultura symboliczna kręgu pol popielnicowych epoki brązu i wczesnego żelaza w Europie środkowej. Konferencja Biskupin 1999*. Warszawa – Wrocław – Biskupin, 345–354.
- Bouzek, J. 2004*: Les images d'oiseux du Helladique Récent III C au Géométrique Récent en Grèce, *Numismatica e Antichità Classiche – Quaderni Ticinesi* 33, 13–27.
- Bouzek, J. 2005*: Zur Funktion der urnenfelderzeitlichen Hortfunde und zur Deutung der Antennenschwerter. In: *Spinei, V. – Lazarovici, C.-M. – Monah, D. (eds.), Scripta Praehistorica. Miscellanea in honorem nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dîmbovița oblate*. Iasi, 575–588.
- Bouzek, J. 2006*: Velký dům v Lovčičkách a počátky řecké chrámové architektury, *Pravěk NŘ* 14, 2004, 163–178.
- Bouzek, J. 2009*: Poznámky k náboženství doby bronzové po nálezech z Nebry a Bernsdorfu, *Pravěk NŘ* 18, 2008, 375–395.
- Bouzek, J. – Kratochvíl, Z. 1994*: *Od mýtu k logu*. Praha.
- Briard, J. 1987*: Mythes et symboles de l'Europe préceltique. La religion de l'Age du Bronze. Paris.
- Bruneaux, J.-L. (ed.) 1991*: *Les sanctuaires celtiques et leur rapport avec le monde méditerranéen*. Paris.
- Burkert, W. 1977*: *Griechische Religion der archaischen und klassischen Zeit*. Stuttgart.
- Burkert, W. 1979*: *Structure and History of Greek Mythology*. Berkeley.

- Burkert, W. 1985:* Greek Religion. Harvard.
- de Cazanove, O. – Scheid, J. (eds.) 1993:* Les bois sacrés. Actes du colloque international de Naples, 1989. Naples.
- Coles, J. 2005:* Shadow of a Northern Past. Rock Carvings in Bohuslän and Østfold. Oxford.
- Détiennne, M. – Vernant, J.-P. 1979:* La cuisine de sacrifice en pays grec. Paris.
- Donohue, A. 1988:* Xoana and the Origins of Greek Sculpture. Atlanta.
- Dumézil, G. 1974:* La religion romaine archaïque. Paris.
- Dumézil, G. 1977:* Les dieux souverains des Indoeuropéens. Paris.
- Gaultier, F. – Briquel, D. 1997:* Les Etrusques, les plus religieux des hommes. Paris.
- Eliade, M. 1958:* Patterns in Comparative Religion. Chicago.
- Eliade, M. 1976:* De l'Age de la pierre aux mystères d'Eleusis. Histoire des croyances et des idées religieuses I. Paris.
- Étienne, R. – Le Dinahet, M.-T. (eds.) 1991:* L'espace sacrificiel dans les civilisations méditerranéennes de l'Antiquité. Actes du Colloque tenu à la Maison de l'Orient, Lyon, 4–7 juin 1988. Paris.
- Frazer, J. 1995:* The Golden Bough. London.
- Galling, P. – Davidson, H. E. 1969:* The Chariot of the Sun and Other Rites and Symbols of the Nordic Bronze Age. London.
- Grof, S. 1982:* Dobrodružství sebezpoznání. Praha.
- Hägg, R. et al. (eds.) 1981:* Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age. Göteborg.
- Hägg, R. – Marinatos, N. (eds.) 1988:* Early Greek Cult Practice. Stockholm.
- Hatt, J. J. 1989:* Mythes et dieux de la Gaule I. Paris.
- Hodder, I. 2010:* Religion in the Emergence of Civilisation: Çatalhöyük as a Case Study. Cambridge.
- Hošek, R. 2004:* Náboženství antického Řecka. Praha.
- Jung, C. G. – Kerényi, K. 1985:* Einführung in das Wesen der Mythologie. Stuttgart.
- Kaul, F. 1998:* Ships on Bronzes. A Study in Bronze Age Religion and Iconography. Kopenhagen.
- Kerényi, K. 1966a:* Die Mythologie der Griechen I–II. München.
- Kerényi, K. 1966b:* Humanistischer Seelenforschung. Basel.
- Lévi-Strauss, C. 1962:* Pensée sauvage. Paris.
- Lévi-Strauss, C. 1964–1971:* Mythologiques I–IV. Paris.
- Lévi-Strauss, C. 1985:* La potière jalouse. Paris.
- Lewis-Williams, J. D. 2002:* The Mind in the Cave. London.
- Lewis-Williams, J. D. 2005:* Inside the Neolithic Mind. London.
- LIMC: Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae I–VIII. Zürich – München – Düsseldorf 1981–2009.*
- Linders, T. – Nordquist, G. (eds.) 1987:* Gifts to the Gods. Proceedings of the Uppsala Symposium 1985. Boreas 15. Uppsala.
- Lotman, J. M. 1992:* Izbrannyje stati I–III. Tallin.
- Marinatos, N. 1993:* Minoan Religion. Columbia, South Carolina.
- Marinatos, N. 2010:* Minoan Kingship and the Solar Goddess. A Near Eastern Koine. Urbana – Chicago – Springfield.
- Nilsson, M. P. 1950:* The Minoan – Mycenaean Religion. Lund.
- Nilsson, M. P. 1953:* Geschichte der griechischen Religion. Mnichov.
- Nuska, B. 1997:* Symbolonový substrát hodnotových soustav (Symbolonové hodnoty ornamentálních systémů). Liberec.
- Paulík, J. 1999:* Nález hlinenej vtáčej lodky v Dvorníkoch - Posádke I, Zborník Slovenského národného múzea XCIII, Archeológia 9, 29–54.
- Paulík, J. 2000:* Nález hlinenej vtáčej lodky v Dvorníkoch - Posádke II, Zborník Slovenského národného múzea XCIV, Archeológia 10, 29–60.
- Paulík, J. 2001:* Nález hlinenej vtáčej lodky v Dvorníkoch - Posádke III, Zborník Slovenského národného múzea XCV, Archeológia 11, 9–72.

- Paulík, J. 2002*: Príspevok ku kultu doby bronzovej I, Zborník Slovenského národného múzea XCVI, Archeológia 12, 7–16.
- Paulík, J. 2003*: Príspevok ku kultu doby bronzovej II, Zborník Slovenského národného múzea XCVII, Archeológia 13, 35–92.
- Podborský, V. et al. 1993*: Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská. Země a lid NŘ, sv. 3. Brno.
- Podborský, V. 1994*: Náboženství našich prapředků. Brno.
- Podborský, V. 2006*: Náboženství pravěkých Evropanů. Brno.
- Renfrew, C. 1996*: Archaeology of Religion. Cambridge.
- Snell, B. 1955*: Die Entdeckung des Geistes. Hamburg.
- ThesCR4*: Thesaurus cultus et rituum antiquorum I–V. Los Angeles 2004–2006.
- Todorov, Tz. 1980*: Théorie du symbole. Paris.
- Vernant, J.-P. 1996*: Mythe et pensée chez les Grecs. Études de la psychologie historique. Paris.

VLADIMÍR PODBORSKÝ AND ARCHAEOLOGY OF PREHISTORIC RELIGIONS

Thoughts on the book of Vladimír Podborský “Religions of prehistoric Europeans”

V. Podborský was interested in prehistoric religion for many years, he gave his opinions on this topic in studies of Moravian Painted Ware Culture, Neolithic figures, rondels and in a brief synthesis in the early nineties (*Podborský 1994*). Later, he was confronted by this issue, especially about Býčí skála Cave, but apparently the author’s impulse was also his interest in the overall synthesis of issues, an approach used in the author’s textbooks and a monograph on prehistoric Moravia (*Podborský et al. 1993*). The restoring of religious studies at Masaryk University was also part of his activities, in the Czech Association for the Study of Religions and in the editorial office of the magazine *Religio*. This amazingly detailed and well-researched monograph (*Podborský 2006*) is based on these previous studies, on the practical experience of teaching at the university and the many years of cooperation with Brno religionists. Its scope and soundness surpasses everything written in Czech literature before and in many ways is a worthy counterpart to similar studies in greater countries, in particular Germany and France.

The book is divided into two main parts. The first part is a theoretical introduction to the traditional approach and theories, in particular, in the Czech and Central European context, i.e. mainly in German speaking countries. The book has valuable evaluations of attempts to study prehistoric religion in Bohemia and Moravia based on empiricism, especially of J. Neustupný and R. Hošek. Other chapters cover the content of religion as defined by the author – faith, ideology and dogma, deities and their images, shrines and cult places. Then, he gradually covers other archaeological aspects of religion: sacred objects, sacrifices, magic and shamanism, Druidism, burial rituals and cannibalism. In the second part, the author gradually covers the religion of European communities according to the traditional development paradigm (i.e. in the chronological order).

This approach of the author mainly follows the Central European prehistoric research of O. Menghin up to H. Müller-Karpe. The book brings encyclopaedic information mainly about Central and Eastern Europe but also thorough factographic data about its northern and western part. The synthesis must be completed by a detailed consideration of the approach of the French school (mainly *Vernant 1997; Dumézil 1974; 1977; Benveniste 1969*), and numerous adherents to the American school of M. Eliade in Chicago (cf. *Eliade 1958; 1976*); the author only used these sporadically. New books about Greek religion must be taken into consideration, e.g. the works of W. Burkert (mainly *Burkert 1985; and also 1977; 1979*). Of the Russian researchers, the most sig-

nificant contribution was by J. M. Lotman and his school in Tartu (*Lotman 1992*). M. Détiene and J.-P. Vernant's (1979) excellent book and the interesting anthology of Uppsala (*Linders – Nordquist 1987*) dealing with human sacrifice, in addition to the corpus *ThesCRA* and the collection of Agathos Daimon (2000); for other works see the list of references.

Even if the mature author did not confront some new streams of other research areas on ancient religions and was satisfied with the traditional positivist paths of knowledge, it does not diminish the value of his book. In this book, the author presents a great deal of important evidence, often unknown to non-archaeological religionists and significantly contributed to filling the gaps between religious studies and archaeology.

prof. PhDr. Jan Bouzek, DrSc.
Ústav archeologie a muzeologie
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
Arne Nováka 1
602 00 Brno
27343@mail.muni.cz

